

Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta’

Rahile Kızılkaya YILMAZ,

İstanbul: İFAV Yayınları 2020, 444 sayfa.

Muvatta’, Hz. Peygamber’den nakledilen hadislerin yanında Medine halkının uygulamalarını da kapsayan sahâbe görüşlerini ve tabiîn fetvalarını da içeren erken döneme ait bir kaynaktır. Mâlik b. Enes’in *Muvatta’*ı farklı yönleri ile birçok çalışmaya konu olmuştur. Dr. Rahile Kızılkaya Yılmaz tarafından kaleme alınan *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta’* adlı çalışma da *Muvatta’* ile ilgili yazılmış güncel eserlerdendir. Bu çalışma, Yılmaz’ın Marmara Üniversitesi’nde Prof. Dr. Ali Akyüz danışmanlığında tamamlanan doktora tezinin gözden geçirileler yayımlanmış halidir.

Kitapta, *Muvatta’*daki irsal-ittisal konusu, isnadların ıslahı ile geriye doğru büyüme eğilimi gösterdiği ve rivâyetlerde bazı kusurların zamanla giderildiği iddiası hem teorik boyutta hem de İmam Mâlik’in *Muvatta’*ının Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî nüshasındaki bir grup mürsel rivâyetin isnad-metin analizi kapsamında tahlil ve tahkiki yapılarak tartışılmaktadır. Yazar bu tahlil ve tahkikler sonucunda *Muvatta’*ın en geç hicrî II. asrın ortalarında telif edildiği, nüsha farklılıklarının bizzat İmam Mâlik’ten kaynaklandığı, vefatıyla da *Muvatta’*daki değişikliklerin sonlandığını tespit etmektedir. Ayrıca isnad ve metin analizleri neticesinde, isnadların geriye doğru büyüdüğü ve ıslâh edildiği yönündeki iddiaları doğrudan destekleyecek deliller bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada, iddiaların tedkiki için, *Muvatta’*daki rivâyetlerin tercih edilmesinin nedeni isnad ve rivâyetlerin teşekkülü bağlamında *Muvatta’*ın modern tartışmaların merkezinde yer alan bir eser olması, mürsel rivâyetler bakımından zenginliği ve hadisin erken dönemine ait bir kaynak olması gibi sebepler dile getirilebilir. (s. 18) ‘Modern tartışmalar’dan kasıt, şarkiyatçıların çalışmaları ile birlikte bu çalışmalara karşı cevap mahiyetinde Müslümanlar ya da şarkiyatçılarca yapılmış çalışmaların etkisiyle şekillenen tartışmalardır.

Çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde (s. 17-25) çalışmanın konusu, önemi, sınırları, amaçları ve yöntemi üzerinde durulmuştur. “Hadis Tarihindeki Konumu Açısından *Muvatta’*” başlıklı ilk bölümde

(25-145) *Muvatta*'ın telif amacı ve teşekkül süreci, hadis tarihi açısından önemi, İmam Mâlik'in *Muvatta*'daki hadis rivâyet metodu ve modern tartışmalarda İmam Mâlik'e dair iddiaları da içeren konulara yer verilmiştir.

Muvatta'ın telif amacı, isimlendirmesi ve teşekkül süreciyle ilgili klâsik ve modern kaynaklarda yer alan iddialar yazarın kendisinin de belirttiği üzere, deskriptif bir şekilde dile getirilmektedir. *Muvatta*'ın teşekkül süreci bağlamında, *Muvatta*'ın nüshalarına ve klâsik kaynaklarda yer alan bilgilere, modern dönemde müslüman müelliflerin *Muvatta*'ın teşekkül süreci hakkındaki görüşlerine ve Şarkiyat kaynaklarında *Muvatta*'ın 'tarhlandırılması' bağlamındaki tartışmalara yer verilmiştir. Burada, yazarın *Muvatta*'ın teşekkül süreci için 'tarhlandırma' kavramını kullanmaktan kaçınması yönünde gösterdiği tutarlılık ve ilgili terimin ancak oryantalist kaynaklar bağlamında kullanılması gerektiği vurgusu yerindedir.

Yazar, *Muvatta*'ın farklı zamanlarda değişik şahıslar tarafından rivâyet edilmesi ve mana ile rivâyet olgusunun da etkisi ile hem kitap ve bâb tertiplerinin hem de merfû, mürsel ve mevkûf hadislerin sayısının ve lafızlarındaki ihtilafların ortaya çıktığını belirtmektedir (s. 32). *Muvatta*'ın evvela daha yüksek sayıda hadisler içerirken daha sonra bizzat İmam Mâlik'in kendisi tarafından azaltıldığına dair klâsik kaynaklarda geçen rivâyetler aktarılmaktadır. Ardından İmam Mâlik'ten en son dinlenen *Muvatta*' nüshası olan Ebu Mus'ab ez-Zührî nüshası ile diğer nüshaların hadisleri arasında sayısal olarak yüksek bir fark bulunmaması İmam Mâlik'in kendi eserine müdahalesinin mutlak anlamda azaltma yönünde gerçekleşmiş olmayabileceğine delil olarak kullanılmaktadır. Bu şekilde yazar, *Muvatta*'ın hadislerinin İmam Mâlik tarafından 'elenmesi' yönündeki iddialara karşı çıkmaktadır (s. 33). Bununla birlikte klâsik kaynaklarda neden bu şekilde rivâyetlerin bulunduğu dair bu sayıların tahmin esaslı kanaatler olabileceğine dair görüşlere yer verilse de bu konuda tam bir teoriden söz etmek mümkün değildir. Burada, *Muvatta*'da ve nüshalarında mürsel rivâyet sayısı ile mevsûl rivâyet sayısının değişimine sebep olan gerekçeler ele alınmaktadır.

Yazar, birinci bölümde ayrıca *Muvatta*'nın nüshaları hakkında muhtasar bazı temel bilgiler vermektedir. Nüshalarla ilgili bilgiler kapsamında nüshaların çağdaş tartışmalarda yer almasına da değinilmesi, burada verilen bilgilerin okuyucu için ikinci bölüme hazırlık oluşturmaya yardımcı olmaktadır. Bu bilgiler, çalışmada neden Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî nüshasının kullanıldığına dair ipuçları da taşımaktadır. Müellif, İmam Mâlik'in vefat ettiği yıl kendisinden ahzedilmesi sebebiyle en son ve en muteber nüshası kabul edilmesi (s. 31) ve sadece Batı'da değil İslam dünyasında en meşhur ve en çok kullanılan nüshası olması (s. 50-51) gibi gerekçelerle çalışmasını Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî nüshası üzerinden yürütmüştür. Yazarın pratik inceleme alanıyla birebir ilişkili olması sebebiyle, söz konusu nüshadaki mürsel rivâyet sayısı, bu nüshanın tercihini yerinde kılan bir diğer sebeptir.

Yazar, yine birinci bölümde, *Muvatta'*ın teşekkül süreci hakkında Zâhid el-Kevserî, Abdulfettâh Ebû Gudde, Muhammed Yusuf Guraya, Umar Faruq Abd-Allah ve Halit Özkan gibi Müslüman müelliflerin görüşlerini aktarmaktadır. Bu isimler genel olarak *Muvatta'*ın yazılışının tamamlanış tarihi ile ilgili olarak 147 ile 159 tarihleri arasında görüşler belirtmektedirler. Görüşlerini Calder'in *Muvatta'* ile ilgili iddialarına cevap niteliğinde sunan Müslüman isimlerin görüşlerine ise bu kısım yerine Şarkiyat çalışmalarında *Muvatta'*ın tarihlendirilmesi bağlamındaki tartışmalar başlığı altında Calder'in görüşlerine değinilen alt başlıkla birlikte yer verilmektedir.

Şarkiyat çalışmalarında *Muvatta'*ın tarihlendirilmesi ile ilgili fikirler ise Goldziher, Schacht, Abbott ve Calder üzerinden sunulmaktadır. Belki de çok etkileşim oluşturması ve kendisinden önce dile getirilen teorileri genelleştirmesi sebebiyle tartışmalar, daha çok Sahnûn'un *Müdevven'e*si ile İmam Mâlik'in *Muvatta'*ını kıyaslayarak *Muvatta'*ı *Müdevven'e*den sonraya (h. 250-270 yıllarına) tarihleyen Calder'in görüşleri etrafında gerçekleşmiş görünmektedir. Calder'in görüşlerinin anlatıldığı başlık altında A'zamî, Brockopp, Wansborough, Burton, Melchert, Motzki, Dutton, Hallağ, Muranyi, Schoeler, Görke ve Juynboll'un Calder'in görüşleri üzerine yaptıkları eklemelere, düzeltmelere, itirazlara ve yorumlara –ölüm tarihlerinin esas alındığı–bir kronoloji içinde yer verilmektedir. Bu isimlerin zaman zaman birbirlerinin iddiaları hakkındaki kabul ve karşı çıkışlarına da değinilmektedir.

Müellif birinci bölümün devamında *Muvatta'*ın hadis tarihi açısından önemi üzerinde durmaktadır. (s. 114-120) Hz. Peygamber'in hadisleri yanında sahâbe ve tabiîn ile sonraki fakihlerin görüşlerini, İmam Mâlik'in fetvalarını, Medine ehlinin, icmâını ve amelini de içermesi, fikhî ağırlıklı konuları ihtiva etmesi gibi daha birçok özelliğe haiz olan *Muvatta'*, tasnif döneminin ilk belgelerinden olması sebebiyle hadis tarihi açısından da çok önemli bir konumdadır. (s. 118)

İmam Mâlik'in *Muvatta'*daki hadis rivâyet metoduna değinilirken (s. 120-140) *Muvatta'*da her ne kadar fikhî konulara göre bir tasnif yapılmış olsa da delil olarak hadislerin ve merviyâtın kullanılmasından yola çıkılarak, yöntem olarak 'hadis metodu' kullanıldığı belirtilmektedir.(s. 121) Bununla birlikte, İmam Mâlik'in hadislerle birlikte Medine fıkıh ve usûlünü ortaya koymaya çalışması sebebiyle *Muvatta'*ın hem hadis hem fıkıh kitabı özelliğinde telif edildiği ifade edilmektedir. *Muvatta'*daki nüsha farklılıklarına ve eserde geçen tabirlere ve anlamlarına da yer verilen bu başlıkta konuyla ilgili fikir belirten klâsik ve modern dönem eser müellifleriyle birlikte İmam Mâlik'in bizzat kendisine de kulak verilmektedir. *Muvatta'*daki rivâyetlerden müsned ve mürsel olanların sayısına dair görüşler ile bu sayıların tespitinde yaşanan zorluklar ve bu durumun nedenlerine, *Muvatta'*daki belağ lafızlarına ve kullanım nedenleri ile ilgili yorumlara, İmam Mâlik'in râvînin adı yerine 'sika' demekle yetindiği

aktarımlarına, *Muvatta*'da bulunan âlî isnadların varlığına ve nedenlerine zaman zaman örnekler verilerek değinilmektedir. Müellif İmam Mâlik'in rivâyetteki titizliği ve rivâyet aldığı râvîlerde aradığı titiz şartları da ayrıntıları ile ele almaktadır. Ayrıca "Modern tartışmalarda İmam Mâlik'in durumu"nu ele alan başlıkta daha önce *Muvatta*' ile ilgili iddiaları bağlamında kendilerine yer verilen bazı şarkiyatçıların İmam Mâlik ile ilgili iddiaları dile getirilmektedir. İmam Mâlik'in çalışmalarının dönemi hakkında güvenilir bilgiye sahip olunamayacağını düşünen Schacht'ın; İmam Mâlik'i hadisler için ilave isnad üreten isimlerden sayan Juynboll'un; Motzki'nin ve Melchert'in iddiaları genel olarak *Muvatta*' ile ilgili iddialarıyla birleşmekte ve örtüşmektedir.

Çalışmanın "İrsâl ve İttisâl" başlıklı ikinci bölümünde (145-274) oryantalistlerin isnadların (*Muvatta*' bağlamında kitabın) tarihlendirilmesi ve başlangıcı konusundaki görüşlerine yer verilmiştir. Daha sonra 'irsâl' ve 'mürsel' kavramlarına ve Hadis usûlü eserleri ile 'ilel kaynaklarındaki vasl olgusuna değinilmiştir. Şarkiyat kaynaklarında isnadların geriye doğru büyümesi ve ıslahı konusunda fikir belirten oryantalistlerin görüşleri ve bu konudaki delilleri bu bölümde ayrıntılı olarak deskriptif bir şekilde ele alınmaktadır. Ayrıca bu bölümde isnadın ortaya çıkışı, irsâl ve ittisâl konusundaki görüşler, hadis âlimleri ile oryantalistlerin görüşleri karşılaştırılarak verilmektedir. Vasl olgusu hem klâsik hem modern tartışmalar açısından geniş bir kaynak yelpazesi içerisinde ele alınmaktadır. Bu bölümde de diğer bölümlerde olduğu gibi, kişilerin görüşleri ele alınırken, kronolojik bir sıra takip edilmiştir.

"Oryantalistlerin İsnad Tarihlendirmesi" (s. 145-166) başlığıyla yazar, oryantalistlerin tarihlendirme metodlarını büyük oranda etkilemesi nedeniyle isnadın menşei ve kullanımına yönelik oryantalist kabuller üzerinde durmuştur. Bu bağlamda 'fitne' kavramına ve 'fitne' kavramının tarihlendirme konusuyla ilgisine yer verilmiştir. Daha sonra isnad ve kullanılmaya başlandığı dönem hakkındaki fikirleriyle oryantalistlerin görüşleri sunulmaktadır. Burada görüşleri verilen oryantalistler arasında hadislerin büyük oranda hicrî ilk iki asırdaki dinî, sosyal ve tarihî gelişmelerin sonucu olduğunu vurgulayan ve tarihlendirme yönteminde isnadlara güvenmediği için onlardan istifade etmeyen Goldziher'i; isnad sisteminin güvenilirliğine dair söyledikleriyle isnadın kullanımını ilk asrın son çeyreğine tarihleyen Horovitz'i; isnadların ikinci asrın sonlarından itibaren uydurulduğunu iddia eden Caetani'yi; Goldziher'e yönelttiği eleştiriler ile Horovitz'in görüşlerini devam ettiren Fueck'i; Goldziher'in teorilerini ahkâm hadislerine uygulayan Schacht'i; Robson'u; hicrî I. asrın son çeyreğini isnad için başlangıç noktası kabul eden Juynboll'u; isnadı olan hadislerin ilk asrın ikinci yarısında varlığını gösterdiğini kabul eden Motzki'yi ve Zührî'nin hadisleri tedvin eden ilk kişi olduğunu kabul eden Schoeler'i görmek mümkündür.

Yazar daha sonra, tarihlendirme kelimesinin oryantalistlerin kullanımına

has bir terim olduğunu göz önünde bulundurarak, isnadın tarihi ile ilgili Müslüman âlimlerin fikirlerini “İsnadın Başlangıcı” (s. 166-178) şeklinde ayrı bir başlık altında sunmaktadır. Burada ‘fitne’nin muhtemel zamanı ile ilgili klâsik kaynaklarda geçen tartışmalar ile Siddikî, A’zamî, Koçyiğit, Fazlurrahman ve Fuat Sezgin gibi muasır dönem âlimlerin görüşlerine yer verilmektedir.

İsnad’ın ortaya çıkış tarihi ile ilgili bu ayrıntılı girişin ardından yazar irsâl ve mürsel hadis terimlerini incelemektedir (s. 178-187). Yazar, Hâkim en-Nisâbûrî ve Süyûtî’den istifade ile mürsel hadisi “Tabiîlerin hadis rivâyet ederken kendilerinden hadis dinledikleri sahabilerin adlarını zikretmeksizin bizzat kendilerinin işitmedikleri veya görmedikleri söz veya fiili doğrudan Hz. Peygamber’den rivâyette bulunmaları” şeklinde tanımlamaktadır (s. 178). Bu bölümde hadisçilerin ve fıkıhçıların mürsel hadislerin delil değeri ile ilgili görüşleri ile birlikte, mürsel hadislerin sonraki dönem kaynaklarda muttasıl olarak yer almasını uydurma olduğu yönünde delil kabul eden oryantalistlerin iddialarına da değinilmektedir. Yazar irsâl ve mürsel hadislere ayırdığı bu başlıkta ayrıca mürsel kavramının inkîtâ gibi farklı anlamdaki kullanımlarına, *Muvatta*’daki mürsel hadislerin değerine yönelik görüşlere de yer vermektedir.

Yazar daha sonra hadis usûlü ve ‘ilel kaynaklarında vasl olgusunun izlerini sürerek klâsik kaynaklarda vaslın kullanım biçimleri ile mürsel rivâyetlerin vasl edilme nedenleri üzerinde durmaktadır (s. 187-212). Çalışmada müellif ‘vasl’ ifadesini “tabiînin sahabiyi zikretmeden doğduran Hz. Peygamber’den nakilde bulunması anlamındaki mürsel rivâyetlerin mevsûl senedle nakledilmesi” anlamıyla sınırlandırılmış şekilde kullanmaktadır. Vasl olgusuna dair iz sürümü yapılırken İslam âlimlerinin bu olgunun farkında olduklarına, bu tür rivâyetleri tesbit amacıyla bu konuyla ilgili çalışmalar yapıldığına ve farklı çözüm yöntemleri sunulduğuna dair yazarın vurgusu mühimdir.

İkinci bölümde vasl edilen hadisleri tespit için ilel, rical kitapları ve hadis şerhlerinden istifade etmenin imkânı ve bunun için mürsellerin ref edildiğini anlatmak üzere benzeri çalışmalarda ne tür ifadelerin kullanıldığı gibi usule dair mevzular üzerinde durmaktadır. Yazar vaslın olduğu rivâyetlerde, klâsik kaynaklarda nasıl bir çözüm bulunduğuna dair -hadisin hem mevsûl hem mürsel aktarılması durumunda mevsûlun tercih edilmesi veya mürselin tercih edilmesi gibi- kesin bir yöntem tespit etmek yerine belli prensiplerden hareketle her bir rivâyet için ayrı ayrı düşünülerek konunun çözüme kavuşturulabileceğini ifade etmektedir. İrsâl-vasl teâruzu konusunda klâsik hadis usulünde bir değil, pek çok çözüm yönteminin ortaya konulduğunu ifade eden yazar, bu konuda küllî ka’ideler ve kategorik bir yaklaşım yerine her bir rivâyetin tek tek incelenerek belli karinelere göre sonuca ulaşılmasının tercih edildiğini hatırlatmakta ve bu karine ve tercih sebeplerine de değinmektedir (s. 220). Yazar, çalışmanın pratik boyutunu içeren üçüncü bölümünü de bu tercihe göre kurgulamış, mürsel ve müsned tarikler arasında tercih yaparken genel bir kuraldan ziyade her bir rivâyet için ayrı ayrı araştırma neticesinde karar vermiştir.

Yazar yine ikinci bölümde klâsik kullanımda geçen ‘vasalehû/onu vasletti’ ifadesinin, oryantalist tartışmalar bağlamındaki isnadların ıslahı veya doldurulması ameliyesiyle ilgili olmadığını örnekler üzerinden göstermeye çalışmaktadır. Yine ilel, rical ve usûl türü eserlerde vasl için kullanılan kavramlar ve vaslın ref etme manasında kullanıldığı örneklerle de bu başlık altında yer verilmektedir (s. 213-217).

Vaslın bir çeşit ziyade olması bakımından durumunu tespit için muhaddis âlimlerin sikanın ziyadesi hakkındaki görüşleri ve vasl-irsal durumundaki tercihlerine de ikinci bölümde değinilmiştir. Müellif, muhaddislerin tercihlerinden yola çıkarak, oryantalist iddianın aksine, her zaman ziyadenin olduğu isnadların tercih edilmediğini hatırlatmaktadır. Aynı zamanda bu tartışmalar, Müslüman âlimlerin irsal olgusundan haberdar olduğu, muhaddislerin dikkatinden kaçmış bir durum olmadığı ve bu konuyla ilgili çözüm sunması beklenen tercihlerde bulduklarını göstermesi açısından önemlidir. Fazlurrahman, Kırbaoğlu ve Suiçmez gibi muasır isimlerin görüşleri de bu konunun devamında “Farklı yaklaşım Sergileyen Müslüman Araştırmacılar” başlığı altında ele alınmıştır. Yazar, vasl olgusunu incelediği bu bölümün tamamında, teorik bilgileri pratik örneklerle desteklerken isnadlarda toplu bir ıslahın gerçekleştiği iddiasını haksız kılacak teorik ve pratik gerekçelere yeri geldikçe parmak basmaktadır.

İkinci bölümün sonunda, çalışmada incelenen iddiaların temelinde yer alan isnadların geriye doğru büyümesi ve bununla paralel olarak ıslahı ile ilgili iddialar ayrıntılı olarak açıklanmıştır. İsnadların geriye doğru büyüdüğü iddiası ilk olarak maktû‘, daha sonra mevkûf ve en son merfû hadislerin, metni bir üst otoriteye dayandırma ihtiyacı neticesinde ortaya çıktığı iddiasına dayanır. Bu aynı zamanda kısa metinlerin uzun metinlerden önce oluşu, tarihi süreç içinde metinlerin bugünkü formlara ulaştığı ve hadislerin olduğu gibi korunmadığı gibi önkabulleri de içerir. İsnadların geriye doğru büyümesi kapsamında Gibb, Hurgronje, Caetani, Wensinck, Schacht, Juynboll, Motzki, Calder, Cook ve Schoeler’in iddiaları tedkik edilmiştir. Mürsel hadisin mevsûlden, mevkûf hadisin merfû hadisten daha önce doğduğunu bir *apriori* olarak var sayma eğiliminde olan oryantalistlerin bu konulardaki görüşleri benzer olsa da, farklılıkları da mevcuttur. Bu açıdan, tam bir genelleme yapmak uygun görünmemektedir. Yazar, oryantalistlerin yaklaşım ya da iddialarındaki farklılıklara metin ve dipnotlarda yer vererek bu durumun üstesinden gelmektedir. İsnadların ıslahı kapsamında ise isnadların ilk dönemlerde ittisal açısından kusurlu (mürseller, belâğ ifadeleri ile aktarılanlar, munkatı‘lar, vb.) isnadların zamanla (özellikle hicrî III. asır civarında) muttasıl hale dönüştükleri iddiası oryantalistler tarafından dile getirilmektedir. Çalışmada, isnadların ıslahına dair Schacht, Juynboll, Motzki ve Rubin’in iddialarına yer verilmiştir.

Oryantalistlerin görüşlerinin irdelendiği kısımlarda, konunun bağlamını

hatırlatma amaçlı tekrarlar olsa da, metinler içerisinde oryantalistlerin iddialarının birbirleri ile benzer ve farklı yönlerine değinilmesi okuyucu için iddiaları anlamayı kolaylaştırmaktadır. Ayrıca bu iddiaların ardındaki ön kabullere ve delillere de işarette bulunulması, iddiaların arka planını anlamak noktasında katkı sağlamaktadır.

Oryantalistlerin görüşleri dile getirilirken, bu iddialara yönelik hem diğer oryantalistler hem de yazarın kendisi tarafından yöneltilen itirazlara da yer verilmiştir. Bu itirazlar içerisinde en önemli vurgu, geriye doğru büyüme ve islah iddiaları karşısında, erken dönem metinler içerisinde birçok merfû, muttasıl rivâyetle birlikte, benzer veya aynı metnin mevkûf veya maktû', mürsel rivâyetlerin de bulunmasıdır. Zira eğer bu süreç gerçekten Hz. Peygamber'in otoritesine ulaştırılması amacıyla sistematik olarak gerçekleşmiş olsa, hiçbir mevkûf, maktû' veya mürsel rivâyetin kalmaması beklenir.

"*Muvatta*'ın Mürsel Rivâyetlerinden *Kütüb-i sitte*'de Mevsûl Senedle Yer Alanlar" başlıklı üçüncü bölümde (s. 274-419) *Muvatta*'da mürsel, *Kütüb-i sitte*'de ise mevsûl bir senedle yer alan on bir rivâyetin analizi yapılmaktadır. Bu bölüm çalışmanın ilk iki bölümünde kurulan teorik çerçevenin pratik vechesini yansıtmaktadır. İlk iki bölümde görülen betimsel yaklaşım, bu bölümde daha analitik bir yaklaşıma yerini bırakmıştır.

Burada analizi yapılan on bir rivâyet, *Muvatta*'da yer alan 163 mürsel hadis arasından seçilmiştir. Bu 163 mürsel hadisin tahrici yapılarak aynı isnadla *Muvatta*'da mürsel, *Kütüb-i sitte* başta olmak üzere başka kaynaklarda muttasıl olan toplam yirmi sekiz rivâyet tespit edilmiştir. Daha sonra bu yirmi sekiz rivâyetin kendisinden aktarıldığı on iki tabînin birer rivâyeti daha derin incelemeye tabi tutulmuştur. Sa'îd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme'nin rivâyetleri aynı başlık altında ele alınmakta olduğu için, incelenen rivâyet sayısı on birdir. Analiz dâhilinde *Muvatta*'ın yazılma sürecine dair iddialar göz önünde bulundurulup, isnadlardaki irsal ve ittisal; isnadların geriye doğru büyümesi ve isnadların islahı bağlamında rivâyet tarihlerinin izi sürülmüştür. Bu rivâyetler isnad ve metin açısından tahlil edilmiştir. Rivâyetlerin isnad incelemesi esnasında rivâyetin *Muvatta*'daki senediyle yer aldığı bütün kaynaklar incelenmiştir.

Rivâyetlerin isnad-metin analizleri yapılmış, öncelikle *Muvatta*' nüshaları ile ona muasır kaynaklardaki mürsel ve mevsûl varyantları aranmıştır. Yazar bu kısımda, incelemek üzere seçtiği rivâyetlerin *Muvatta*' ve onunla muasır kaynaklarda nasıl bir sened ve metinle yer aldığını tablolar halinde vermiştir. Bu eşzamanlı inceleme rivâyetin *Muvatta*' ile aynı dönemde mevsûl tarihleriyle bilinip bilinmediği konusuna ışık tutmuştur. Yazar'ın, *Muvatta*' nüshalarının matbu hallerini kullandığını belirtmesi, hem bu nüshaların güvenilirliklerinin de önemli olduğuna hem de matbu olmayan nüshaların da göz önünde bulundurulması gerektiğine işaret eder gibidir. İsnad-metin analizinin ikinci aşamasında ise taramaya –oryantalistlerin 'en mükemmel' isnadların bulunduğunu

iddia ettikleri- *Kütüb-i sitté*'deki mevsûl rivâyetler dâhil edilmiştir. Daha sonra rivâyetlerin *Kütüb-i sitté*'de bulunan mevsûl varyantları metin ve senedleriyle birlikte verilerek tablolarla gösterilen bu durum analiz edilmiştir.

İlk olarak *Muvatta'*da mürsel olup *Sahihayn'*da mevsûl senedle yer alan dört rivâyet incelenmiştir. Daha sonra, Buhari'de mevsûl senedle yer alan bir rivâyet incelenmiştir. Üçüncü bölümün üçüncü başlığı altında ise Sünen-i Erba'a'da mevsûl senedle yer alan 6 rivâyet incelenmiştir. Rivâyetler incelenirken önce isnad-metin analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu esnada ilk olarak rivâyetlerin *Muvatta'* nüshaları ile *Muvatta'* ile muasır döneme ait kaynaklardaki durumları ele alınmıştır. Daha sonra rivâyetin *Kütüb-i sitté* tarîklerine ait isnad-metinlerinin tabloları verilerek analiz edilmiştir. En sonda ise rivâyetlerin tüm tarîkleri bir araya getirilerek isnad şemaları oluşturulmuştur. Bu aşamada, rivâyetlerin elde bulunan kaynaklardaki tüm tarîklerinin bir araya geldiğini söylemek mümkün olsa bile, günümüze ulaşmamış kaynaklar ve tarîklerinin de olacağını göz önünde bulundurarak hadisin 'ulaşılabilen varyantlarına ait isnad analizi' demek daha makul görünmektedir.

İncelemeler neticesinde, dipnotlarda, hadislerin yer aldığı kaynaklar, erken dönemden geç döneme kronolojik sırayla ve rivâyetin durumu da belirtilerek verilmiştir. Bu durum okuyucunun hadisin senedindeki değişimi görebilmesini kolaylaştırmaktadır. Rivâyetler incelenirken, râvî ya da rivâyet hakkında modern hadis tartışmaları kapsamında bir bilgi ya da tartışma yer alıyorsa bu tartışmalara da ayrıca yer verilmiştir. Burada incelenen rivâyetlerle ilgili yoğun bir biçimde rical, 'ilel kaynakları ve şerhlerden istifade edilerek bu rivâyetlerin vasl edildiğine dair karinler olup olmadığına bakılmıştır. Eğer karineler mevcut ise bunların klâsik kaynaklardaki yer alışlarına da vurgu yapılmıştır.

Bu analizler esnasında senedlerde geçen müphem, meçhul ve metruk isimler üzerinde durulmuştur. Senedler içerisindeki eser sahibi râvîlere dikkat çekilerek, yazılı nüshaya dayanan rivâyetlerin hadis aktarımındaki yerleri de gösterilmiştir. Ayrıca metin farklılıklarına, metinlerdeki değişimlere, idrac ve sikanın ziyadesi gibi noktalara da değinilmiştir. Analizler esnasında islah ve geriye büyüme fikrinin neden doğru olmadığına dair tespit edilen ipuçlarına sık sık yer verilerek okuyucunun kitabın da çerçevesini oluşturan oryantalistlerin iddialarından kopmaması sağlanmıştır.

İsnadlar incelenirken mürsil râvîlerin durumları, mürsel tarîkin mi müsned tarîkin mi tercih edileceği noktasında kullanılmıştır. Fakat bu tercih yapılırken rivâyetler için ortak bir çerçeve veya kategorik bir kuraldan ziyade, her bir rivâyet için ayrı değerlendirme yapılmıştır. Merfû halinin mi mürsel halinin mi daha doğru olduğuna karar verilemeyen rivâyetlerde, kimi zaman her iki ihtimali de kuvvetlendiren delillere ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Bununla birlikte, yazar, buradaki tercihlerin kesin delillerden ziyade, düşünce örgüsü ve

önkabüllerin de etkisiyle anlamlı hale gelen karinelere yola çıkarak oluştuğunun farkındadır. Bu sebeple tercihler kesin dil kullanmaktan ziyade ihtiyatlı ve ihtimalli ifadelerle sunulmaktadır.

Çalışma, *Muvatta'*ı ve onunla ilgili çağdaş tartışmaları ayrıntılı bir şekilde işledikten sonra oryantalistlerin iddia ettiklerine muhalif olarak *Muvatta'*ın hicrî üçüncü yüzyıldan daha erken, en geç hicrî ikinci yüzyılda telif edildiği; *Muvatta'* nüshaları arasındaki farklılıkların İmam Mâlik'in bizzat kendisinden kaynaklandığı ve onun ölümüyle değişikliklerin son bulduğu görüşü üzerinde karar kılınmıştır. Mevsûl tarîki bulunan mürsel hadislerin kasıtlı olarak muttasıl hale getirildiği, yani islah edildiği görüşü, oryantalistlerin görüşleri değerlendirilerek reddedilmektedir.

Eser, isnadında inkıtânın gerçekleştiği rivâyetlerin zamanla sağlamlık kazanarak muttasıl hale geldiği yönündeki oryantalistlerin iddialarının tahkik ve tenkidi için hem teorik hem de pratik açıdan sağlam bir zemin teşkil etmektedir. Kitabın savunmacı bir tavırdan ziyade, konunun incelenmesi anlamında tenkidi ve tahkikine vurgu yapması ayrıca dile getirilmesi gereken bir husustur.

Müellif, genel olarak oryantalist tasavvuru Müslüman âlimlerinkinden ayrı tutsa da, kapsamlı bir açıklama içermesi veya klâsik usûle destek olması durumunda oryantalistlerin fikirlerini ve görüşlerini de birincil referans kaynağı olarak kullanabildiği görülmektedir (s. 35). Çalışma oryantalistlerden farklı bir düşünce örgüsü içinden tartışmalara yaklaşmaktadır. Bununla birlikte, -ön kabuller arasında farklılıklar bulunsada- müellifin üçüncü bölümdeki isnad ve metin analizlerini Motzki'nin yöntemine benzer şekilde uygulamasında görüldüğü üzere, yeniliklere açık bir yöntem hedeflemektedir.

Çalışma *Muvatta'*da mürsel olduğu halde, diğer kaynaklarda muttasıl olarak zikredilen rivâyetlerin çalışmanın elverdiği ölçüde sınırlı bir kısmını (yirmi sekiz rivâyetten on birini) ele alarak derinlemesine incelemektedir. *Muvatta'*daki ve benzer özelliklere haiz erken dönem kaynaklardaki tüm mürsel rivâyetlerin daha çok araştırmacının katılacağı projeler kapsamında incelenmesi ve isnad metin analizine tabi tutulması, bu çalışmada belirli sayıdaki örneklem üzerinde gösterilen sonuçların tedkiki ve tahkikini sağlayacaktır.

Eserde düzgün ve anlaşılır bir Türkçe ile akademik bir dil ve üslup hâkimdir. Bu üslup tablo ve şemalarla da desteklenerek okuyucunun konuya hâkimiyet sağlaması kolaylaştırılmıştır. Rivâyetlere ait sened ve metinler tablolarla desteklenerek verilmiştir. İsnadlar ise şema halinde sunulmuştur. Çalışmada, teknolojinin imkânlarından da azami ölçüde istifade edilmiş, rivâyetlerle ilgili tabloların görülebileceği QR kodları ve linkler eklenerek okuyucunun kitabı kullanımı kolaylaştırılmıştır. Bununla birlikte, tablolarda kullanılan renklerin ne anlama geldiği çalışmada dipnot halinde verilmiş olmakla birlikte (s. 277), şemaların bir bölümünde renklerin anlamının (mavi renkli tarîkler muttasıl

olanları; kırmızı olanlar mürselleri; yeşiller ise hem mürsel hem muttasıl aktarıldığını) tekrarlanması okuyucunun şemalardan istifadesini kolaylaştıracaktır.

Yazar, çalışmanın tümünde klâsik hadis usûlünde vasl konusuyla ilgili ve-rilen bilgileri zaman zaman okuyucunun dikkatine sunmakta, bu şekilde klâsik hadis usûlünün bu konulardaki imkânlardan oryantalistlerin çalışmalarında faydalanmadıklarını da hatırlatmaktadır. Yazar, sonuç başlığında, “bütün alt disiplinleriyle hadis tenkid sisteminin Hz. Peygamber’den muttasıl senedle nakledilen hadisler ile mürsel isnadla nakledilenleri belirlemede büyük oranda başarılı olduğunu ve rivâyetlerdeki söz konusu problemlerin tespit ve izahı yönünde önemli ilkeler sunduğunu” ifade etmektedir.

Çalışma, gerek klâsik, gerekse modern dönem çalışmalara yapılan atıflarla desteklenmiştir. Dipnotlarda gerekli yerlerde ileri okuma metinlerine işaret edilmektedir. Eserin çalışma konusunu ilgilendiren modern ve klâsik eserlerin yer aldığı zengin bibliyografyası, okuyucuların ileri okumalar yapması için de önemli bir kaynak vazifesi görmektedir. Müellifin, çalışma konusuyla ilgili Türkçe, İngilizce ve Arapça kaynaklara hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmada zaman zaman kaynak olarak birincil kaynaklar yerine modern kaynaklara atıfta bulunulsa da bu çağdaş hadis tartışmaları kapsamında değerlendirilen bir konu için doğal karşılanabilir (örnek olarak s. 40 dipnot 68; s. 48 dipnot 125; s. 41, dipnot 74; s. 78 dipnot 283).

Metnin içinde Arapça olarak verilen ibare ve ifadelerin –kimi zaman gözden kaçan yerler olsa da (s. 192, s. 193, s. 201, s. 204, s. 207, s. 215) -tercümele-rinin de verilmesi, okuyucunun metni anlamasını desteklemektedir. Yazar, özellikle şarkiyatçılar tarafından kullanılmış olan terimlerin birçoğunu –istinai gözden kaçmalar olsa dahi- ilk geçtiği yerde verdiği dipnotlar ile açıklamaktadır. Metin içinde, oryantalistlerin kullandığı bazı ifadelerin İngilizcelerine dipnotlarda yer verilmiştir. Bu okuyucunun kullanılan kavramların orijinal halini görmesi açısından yeterli olmakla birlikte, bu kavramların birbirinden farkı ya da benzerliklerinin orijinal isimleriyle birlikte bir başlık altında değerlendirilmesi okuyucu için ufuk açıcı olacaktır. Bununla birlikte, çokça terime ev sahipliği yapan bu esere bundan sonraki baskılarında bir index ve bir sözlüğün eklenmesi kitaptan istifadeyi kolaylaştıracaktır.

Hem lisans hem lisansüstü düzeyde İslami ilimlerle iştiğâl eden öğrencilere, akademisyenlere ve oryantalizme ilgisi bulunan herkese hitap eden ve *Muvatta*’ etrafındaki çağdaş hadis tartışmalarını ortaya koyup değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışma, yöntem, kaynak ve üslup açısından sunduğu zengin imkânlarla okuyucularına yeni ufuklar açabilecek bir eserdir.

Fatma Betül ALTINTAŞ, Dr. Öğr. Üyesi, (betulaltintas@erciyes.edu.tr)
Erciyes Üniv., İlahiyat Fak., Hadis, KAYSERİ